

AZ ÚJ BALOLDAL ÉS A FORRADALOM

BODROGVÁRI FERENC

E rövid írás tézise az, hogy az új baloldal elmélete és empiriája az elidegenedett politikai tudat variánsát képezi.

A tézis argumentációjának logikai vázlata a következő:

1. A szubjektum—objektum relációja filozófiai problémájának megoldásában mutatkozó gnoszeologizmus az elidegenedett tudat formája.

2. A forradalom eszkatologikus koncepciója a gnoszeologizmus következménye.

3. A forradalom kizárólagosan politikai tette való korlátozása a forradalom eszkatologikus koncepciójának következménye.

4. Az új baloldal csak egyik változata annak az elméleti és empirikus szemléletnek, amely a forradalmat kizárólag politikai tetteknek tekinti.

A tudat elidegenedése abban nyilvánul meg, hogy a fizikai és szellemi munka megosztása következtében „...az öntudat függetlenedhet a világtól, és áttérhet a tiszta elmélet megalkotására...” (Marx—Engels: *A német ideológia*, MEM, 3. kötet)

A gnoszeologikus felfogás szerint a szubjektum szubsztanciája kreatív, transzcendentális, teleológiai öntudat, amely önkifejezésének folyamatában uralja és irányítja objektumait, azaz partikuláris objektivációit és tárgyiasításait. A gnoszeologizmus Hegel filozófiájában érte el tetőfokát.

Mivel az objektum és a szubjektum feltételezett viszonyának lényegét a kizsákmányolói domináció és manipuláció képezi, illetve a politika, a hiposztázált szubjektum olyan politikai tudatot képvisel, amely az empirikus világon kívül — sőt felette — kuksol mint az igazság sérthetetlen birtoklója. Ennek a tudatformának az ember kétszeresen is objektuma. A politikai tudat ugyanis elsősorban az emberben valósul meg. Másodsorban az ember a politikai tudat katalizátora vagy végrehajtója. Mindkét esetben az embernek mint nembeli lénynek a jellemzője a politika. Az ember *zoon politikon* vagy *homo politicus*. Az ember szabadságát a felismert szükségszerűségek alapján történő racionális elkötelezettség adja.

A forradalom tehát politikai hatalomátvételt, eszkatologikus tettet. Végső

célját a transzcendentális politikai tudat határozza meg. Az ember nem történelemteremtő lény.

A transzcendentális politikai tudatnak az igazság kizárólagos birtoklására való törekvés *post festum* nyer magyarázatot: a politikai hatalom sikeres átvétele által, illetve az etikai fölény hangsúlyozása révén, amennyiben még nem sikerült hatalomra jutnia. A transzcendentális politikai tudat azonban egyik esetben sem vonja kétségbe tulajdon érdemlegességét. Bibliai módon igazolja magát: „Vagyok aki vagyok” (Mózes könyve, II. 3. 14.). Lényegében a forradalom ebből a tudatból eredő gondolat, teológiai tett, a forradalom empirikus folyamata pedig a ki nyilvánítás funkcionális tökéletesítése.

E koncepció kapitalista változata a forradalmat abszolválnak tekintti. Funkcionális tökéletesítését követeli. A marxizmus extenzionalista irányzata (Leszek Kolakowski használta e kifejezést) Marx elméletét az egyetemes lény fejlődése legáltalánosabb objektív törvényszerűségeivel foglalkozó univerzális tudománnyá változtatta, elméletileg lezárt kérdésnek tekintve a forradalmat. A „reális szocializmus” elméletében, és a „szocializmus mint világfolyamat” gyakorlatában a forradalomnak egyetlen lehetséges modellje van. E modell helyességét a politikai hatalomátvételt sikeres eseteivel igazolják. Ez a logika eredményezi „a forradalom behozatalának” elméletét a „reális szocializmus szuronyain”, továbbá a „korlátozott függetlenség” elméletét stb. Ezek szerint összhangban az „extenzionalista marxizmus” kialakított elméletéhez való gnoszeológiai hozzáállással az ún. „reális szocializmus” mint az igazság kvalitatíve befejezett rendszere törvényesíti magát, „túl a kapitalista jón és rosszon”; vagyis mint a tőkés világ politikai ellenpólusa. Az effajta elmélet és gyakorlat nem tör ki a polgári gondolkodás keretei közül; nem emelkedik Hegel horizontja fölé.

A két világháború között, amikor az autentikus marxista gondolat (és gyakorlat) az apály legmélyebb szintjét érte el, olyan elméleti orientáció jelent meg, amely ontológiailag Marxnak azt az álláspontját igyekezett újratárgyalni, mely szerint a „kiteljesedett naturalizmus azonos a kiteljesedett humanizmussal” (vö.: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, Budapest, 1962., 68. old.) Ennek az orientációnak a szemszögéből „radikálisnak lenni” annyit jelent, mint a *homo mensura* elvéből indulni ki, amennyiben az ember fogalmát nem meríti ki a *zoon politikon*. A nem-beli lényeg fogalmát ez az orientáció a *praxis* ontológiai elemzéséből vezeti le, hivatkozással az embernek mint alkotó és történelemteremtő lénynek a társadalmi-történelmi szerepére. A „generikus lényeg” ontológiai kategóriáját ugyanakkor mint a „jövő energikus elvének” értékmeghatározó projekcióját is kell tekintenünk (*Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*), méghozzá abban az értelemben, amely elveti a forradalom és a kommunizmus azon eszkatologikus koncepcióját, amely olyan állapotot eredményez, „melyhez igazodnia kell a valóságnak” (*A német*

ideológia). Az új irányzat reaffirmálta Marxnak a Nemzetközi Munkásegyesülés Általános Statútumában lefektetett programját (vö.: K. Marx—F. Engels: *Izabrana dela*, I., Kultura, Beograd, 1949, 360. l.), főként pedig azt a tézisét, amely szerint „a munkásosztály felszabadítását magának a munkásosztálynak kell véghezvinnie”. Mivel a kutatások középpontjába az ember generikus lényegének fogalma került, amely a praxis társadalmi-történelmi folyamatában valósul meg és fejlődik, a forradalom akként nyert meghatározást, mint radikális felszámolása azoknak az — elidegenedett — társadalmi-történelmi viszonyoknak, amelyek megakadályozzák az ember nembeli lényegének differenciált kibontakozását és fejlődését, méghozzá azonos feltételek között valamennyi egyed szempontjából, mind az individuális, mind a szupraindividuális szintet tekintve. A forradalom fogalmának effajta történelmi dimenzionálása megkövetelte a forradalmi szubjektum konstituálása korszerű lehetőségeinek és formáinak ontológiai felülvizsgálását.

Sor került agnoszeologizmusnak mint a „hamis tudatnak”, illetve ennek eredményének éles bírálata. Az elidegenedett tudat ideológiaként identifikálódott, tekintet nélkül a marxizmusra való verbális hivatkozára. Nyilvánvalóvá lett, hogy az ideológia tulajdonképpen az „a priori” egyetemes igazság szerepének átvétele a partikularitás, vagyis a kontingentális, az empirikus, a politikai fenomén részéről. Ezzel valójában a *Szent család* modern inverziója kerül előtérbe. Az ideológiai tudat számára nem fontos, hogy a proletariátusnak ontológiai lényéből eredően mit kell cselekednie. Számára az a lényeges, hogy a politikai csoportok miként vélekednek a forradalom szubjektumáról és módosatairól.

A marxizmus új irányzata tehát joggal követeli a korszerű helyzetben Marx azon álláspontja következményeinek felülvizsgálását, amely szerint „Erről nincs tudomásuk, de megteszik” (Marx: *A tőke*, I., Budapest, 1949, 84. l.). Ma azonban ez az irányzat nyitott, és a tőkés uralom megszüntetése lehetséges alternatívái empirikus útjait keresi.

A marxizmus extenzionalista irányzatának képviselői az új baloldali vagy a „baloldali radikalizmus”, „revizionizmus”, „marxológia” stb. fogalmi körébe sorolnak minden olyan elméletet és reális mozgalmat, amellyel nem értenek egyet. (Ebből a tekintetből igen jelentős tanulmánynak számít: Karlheinz Geyer—Rolf Bauermann—Elmar Julier: *Das Elend der „Marxologie”*, Dietz, Berlin, 1975). Minden más, ideológiai színvonalú megkülönböztetés lényegében azonos a fenti disztinkcióval. Ebből eredően tehát sokkal célszerűbb, ha az új baloldali fogalma alatt olyan politikailag törvényesített mozgalmakat értünk — illetve ezek önreflexióját —, amelyek nem törnek ki agnoszeologizmus, a forradalom eszkatologikus koncepciójának kereteiből, vagyis nem mások, mint akár a kapitalista, akár az extenzionalista marxista ideológiák politikai ellentpontjai.

Az új baloldal elméleti alapjai a forradalmi szubjektumnak a modern viszonyok között lehetséges jellegzetességei után való kutatás során alakulnak ki. E keresés közben érezhető átorientálódást tapasztalhatunk az ideológiai konstrukciók metodológiájának bírálata, miközben eléggé háttérbe szorul a tőkés ökonomia transzformációjának ontológiai kritikája. Ennek az eltolódásnak a következménye a módszer problémájának viszonylagos eltávolodása a kritika tárgyának problémájától. A figyelemnek a tudás szociológiája és a politikai szervezés kérdéseire való összpontosítása egyebek között azt a tézist eredményezi, amely szerint a korszerű kapitalista gazdaság átformálásának immanens törvényszerűségei valójában az állam politikai rendszerében mutatkozó célszerűséget tükrözik. (Vö.: *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Suhrkamp, Frankfurt, a. M., 1973.) Jürgen Habermas ezen álláspontja tehát egy teológiaiailag aktív, szupraindividuális szubjektum létezését tételezi fel, amely maga alkotja meg a kauzális folyamatokat. A teleológiaiak a kauzális determinációval szembeni fölényére vonatkozó tézis tévességére már Nikolai Hartmann rámutatott, akit senki sem vádolhatna azzal, hogy marxista volt. (Vö.: *Teleologisches Denken*, Walter de Gruyter, Berlin, 1966, 99. l.) A teleológiának a kauzalitás feletti uralmára vonatkozó tétel átvétele eredményezi az ún. új baloldal gyakorlati politikai orientációját. (Az új baloldal fogalmával és történetével kapcsolatban vö.: Massimo Teodoro: *Historijat novih ljevica u Evropi*. — Az európai új baloldali mozgalmak története, [1956—1978], Globus, Zagreb, 1979.) Ezzel az új baloldal gnoszeológiai beállítottságot ölt magára.

Más teoretikusok tételeinek teleológiai intonációja az új baloldal ön-reflexiójában a „politikai ellenrendszer” affirmálásaként valósul meg, szemben a „klasszikus politikai rendszerekkel”, de szemben Marxnak a munkásosztályra mint forradalmi szubjektumra vonatkozó tézisével is. Marcuse kutatásai a forradalmi szubjektum átalakulásáról a modern társadalomban az ún. „nem beépültek” forradalmi-robbantó szerepére vonatkozó tételt eredményezték, de nem egy apodiktikus álláspontot az abszolút inkorporált munkásosztályról is. Franz Fanon követői vagy a különböző terrorista szervezetek, továbbá az izlámnak mint a forradalom autentikus szubjektumának hirdetői azonban a munkásosztályról apodiktikusan állítják, hogy inkorporált, azaz Marcuse álláspontjával egyetemben tévesen magyarázzák Marx megállapításának intencióját: „Erről nincs tudomásuk, de megteszik.” Ily módon a forradalmi szellem elszakad a lényegtől. A teleológiai tudat olyan politikai szervezetként konstituálódik, amely az igazság egyetlen birtoklójaként „kívülről” viszi be a forradalmat.

Marcuse másik figyelmeztetése a „domináció hübriszére”, ami — véleménye szerint — még Marxnál is előfordul, amikor az embernek a természet iránti viszonyulását elemzi (*Counterrevolution and Revolt*, Beacon Press Paperback Edition, Boston, 1972, 68—69. l.), szintén ali-

bivé válik az új baloldal empirikus öntudatának igazolásában. Marcuse figyelmeztetésének lényege az alábbi kérdésben rejlik: Lehet-e szabad az emberiség, amennyiben kitart a természettel szembeni kizsákmányoló magatartása mellett? A kérdés a másik nemzetet kizsákmányoló nemzet szabadsága problémájának kiterjesztése az ember „anorganikus részeihez” (a kifejezés Marxtól származik) való általános viszonyulására. A forradalom értelmét Marcuse (akárcsak Marx a *Grundriss*ében) a természet iránti kizsákmányolói viszonyulás megszüntetésében látja, az embernek a természet feletti uralkodása megtartása mellett, az „önmagát fejlesztés” értelmében (a terminus Lukácstól származik, aki ugyanezt az álláspontot képviseli; vö.: *A társadalmi lét ontológiájáról*, II., Magvető, Budapest, 1976, 132. l.). A gnoszeologizmus kapitalista apológiái ezt a kérdést a marxizmus extenzionalista irányzatával, együtt egy szűken értelmezett „ökológiai problémaként” kezelik, amely megoldható a meglévő, állítólag aideologikus technológia javítása révén. A kérdés „a természet iránti receptív viszonyulás” utópista kimérájaként abszolválódik. A politikailag törvényesített új baloldal azonban a domináció kérdését egy anarchisztikus „antirendszer” hirdetésével abszolválja, instrumentális problémává alakítva át az ontológiai kérdést.

A politikailag törvényesített új baloldal önreflexiójában a Lukács által meghatározott osztálytudat fogalmának ontológiai dimenzionálása is metamorfózison megy keresztül. Az osztálytudat transzcendentális etikai imperativusszá válik, tehát ismét egy finalista koncepció igazolása lesz. (Vö.: pl. Irving L. Horovitz: *The Anarchists*, New York, 1968, 56. l. Szerinte „a forradalmi tett — természete szerint függetlenül politikai sikerétől vagy bukásától — hasznos, mégpedig azért, mert a morális szempontból motivált akció üdvösnek mondható”.) Ezzel a tézissel azonban kérdésessé válik az új baloldal hivatkozásának helyénvalósága a humanitás marxista elméletére, amely a *praxis* fogalmából és az ember generikus lényegéből indul ki. Nikolai Hartmann joggal hívja fel a figyelmünket. „Egy teljességgel finalista módon determinált világban lehetetlen a szabadság. Az ilyen világ az embernek mint morális lénynek a megsemmisítését jelentené. Ebből kiindulva nem a kauzális determinizmus a szabad akarat legnagyobb ellensége, hanem a finális determinizmus (vö.: i. m., 125. l.).

Másfelől meg az új baloldalnak a célszerűsége, a nem inkorporáltaknak, mint a forradalom szubjektumaira, a kizsákmányolói domináció megszüntetésének szükségességére, a forradalomra, mint etikai imperativusra stb. vonatkozó eltúlzott tézisei jó alibivé válnak az új baloldal politikai opponenseinek kezében. Az alternatíva politikai dilemmaként merül fel: „Vagy mi, vagy ők.” A politizálódott univerzum e fekete-fehér rajzolatában lehetőség nyílik a behozott forradalom igazolására, a politikai szempontból kellemetlen bírálókkal való leszámolásra stb., mivel a politikailag törvényesített új baloldal azonosítható azokkal a teore-

tikusokkal, akik lényegi hozzáállásukat tekintve nem tartoznak az új baloldalhoz.

* * *

Az érdeklődés súlypontjának áthelyezése a társadalmi lény ontológiájáról a gnoszeológiailag felállított empirikus akciók politikai működtetésére a transzcendentális szubjektív tudatnak mint a forradalom szubjektumának téziséét afirmálja. Ez a tudat a különböző politikai önreflexiók során vagy a lumpenproletariátus, vagy az értelmiségi réteg, vagy a vallás, vagy az Európán kívüli kultúra, vagy a szocialista világtrendszer stb. alakjában jelentkezik. Ebből pedig az következik, hogy a kizsákmányoltak felszabadítását nem maguk a kizsákmányoltak hajtják végre, hanem a politikai „reprezentánsok”.

Az új baloldal messianizmusa elvegyül a marxizmus extenzionalista irányzata elméleti és gyakorlati politikai ténykedésének messianizmusával. Az egész koncepció a kapitalista megítélés szintjén marad, mégpedig Marx VI., Feuerbachról szóló tézisének egyoldalú értelmezése nyomán. Az emberi nem itt a társadalmi viszonyok együtteseként nyer meghatározást. A hús-vér emberek mint bizonyos politikai rendszerek összetevői identifikálódnak. Az emberi nemet a politikai rendszer képviseli: a citoyen fenomén számára a bourgeois lényeg ismeretlen marad.

A forradalom szubjektumairól szólva Marcuse megemlíti, hogy „... napjainkban reménytelenül szétszóródva élnek a társadalomban, s hogy a harcos kisebbségek és elszigetelt csoportok szükségszerű ellenzékben vannak vezetőségükkel szemben” (*Repressive Tolerance*, in: *A Critique of Pure Tolerance*, Beacon Press Paperback Edition, Boston, 1969, 111—112. l.). Ebben a tézisben két megállapítás is problematikus: az, hogy a forradalom szubjektuma reménytelenül szétszóródott, illetve hogy szükségszerű ellenzékben áll vezetőségével szemben. A forradalom fogalmának meghatározásából következik, hogy a forradalom szubjektuma, ontológiai lényéből eredően, csak a munkásosztály lehet (Marcuse sem vonja kétségbe ezt a megállapítást). A nagyon is differenciálódott egzisztenciális retardáltság miatt — kezdve az éhezés drasztikus megnyilvánulásaitól egészen a retardált szellemi szükségletek szubtilis manifesztációiig — napjainkban empirikusan bizonyítható, hogy számos emberi csoportosulás a munkásosztályt mint a forradalom szubjektumát jellemző társadalmi-ontológiai helyzetbe kerül. Ezért e csoportosulások vállalhatják a forradalmi detonátor szerepét. A történelem azonban arra tanít bennünket, hogy valamennyi szociális csoportosulás éghetetlen kanóccá válhat, amennyiben a munkásosztály előtt Molière szakácsnőjének szerepét szándékozza eljátszani.

Ebből eredően tehát, amennyiben a politikai mozgalom a munkásosztály integrális részeként fejlődik, akkor a forradalom politikai szubjektuma nincs reménytelenül széjjelszórva a társadalomban, és nem is kell

szükségszerűen ellenzékben lennie vezetőségével szemben. Az új baloldal esetében azonban, akár csak a munkásosztály „klasszikus” politikai *reprezentánsainak* esetében, időszerű Marcuse figyelmeztetése: a reprezentánsok Molière szakácsnőjének szerepét játsszák.

Ezek szerint tehát egyfelől szükségesnek mutatkozik megkülönböztetni az új baloldalt a marxista teoretikusoktól, másfelől pedig elméleti és gyakorlati tevékenységet kell kifejtteni mindenfajta olyan politika korlátainak leküzdése céljából, amely a forradalmi szubjektum érdekei „reprezentánsának” vallja magát.